

ВИКОРИСТАННЯ ФІКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ПРИ ВЧИНЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Відповідно до ст. 205 КК України фіктивне підприємство можна визначити як офіційно зареєстровану суб'єктом підприємництва юридичну особу, створену або придбану з метою здійснення заборонених видів діяльності або прикриття незаконної діяльності.

Матеріали судово-слідчої практики свідчать, що під прикриттям фіктивних підприємств, з використанням їх правосуб'єктності вчинюється низка суспільно небезпечних діянь. Серед них: шахрайство з фінансовими ресурсами; розкрадання безготівкових грошей, кредитних ресурсів і бюджетних коштів, нецільове використання або привласнення отриманих кредитів; ухилення від сплати податків і митних платежів, у тому числі шляхом здійснення економічної контрабанди, "удаваного" експорту і транзиту; незаконні валютні операції через пункти обміну валют, що діють за агентськими угодами; приховування за кордоном валютної виручки; торгівля людьми, зброєю, наркотиками; легалізація коштів і майна, здобутих злочинним шляхом тощо. Останнім часом активізувалася робота з виявлення і припинення діяльності фіктивних підприємств. Так, якщо в 1997 р. було виявлено 1650 таких суб'єктів підприємництва, в 1998 р. – 2680, 1999 р. – 4169, у першому півріччі 2000 р. – 2250, то за дев'ять місяців 2001 р. – 3627. Найбільшу кількість фіктивних підприємницьких структур ліквідовано в регіонах підвищеної ділової активності, зокрема містах Києві, Донецьку, Луганську, Одесі, Харкові¹.

Однією з найбільш істотних обставин, що сприяють виникненню і діяльності фіктивних підприємств, є нестабільність і недосконалість вітчизняного законодавства. Суперечливі або недостатньо розвинені положення нормативно-правових актів широко використовуються правопорушниками з метою розробки та реалізації різноманітних схем злочинної діяльності, побудованих на використанні фіктивних підприємств. Так, із набранням чинності Законом України від 3 квітня 1997 р. "Про податок на додану вартість", в абз. 1 підпункту 7.3.3 п. 7.3 ст. 7 якого йдеться про відшкодування з бюджету негативного сальдо², набула значного поширення практика створення фіктивних фірм із метою одержання незаконного відшкодування з державного бюджету фактично не сплачених сум податку на додану вартість (далі – ПДВ). Схеми незаконного відшкодування ПДВ із використанням фіктивних підприємств широко використовуються не лише в зовнішньоекономічній діяльності, але й під час здійснення внутрішніх операцій з продажу товарів, робіт і послуг, що сприяє збільшенню розміру збитків, які завдаються державі. За даними Державної податкової адміністрації України (далі – ДПА), тільки за сім місяців з моменту набрання чинності зазначеним Законом відшкодуванню підлягало 2 455,2 млн. грн., було відшкодовано 1 841,7 млн. грн., хоча до бюджету як ПДВ фактично було сплачено лише 1 270,0 млн. грн. У 1999 р. через діяльність фіктивних підприємницьких структур до бюджету не надійшло вже 3,9 млрд. грн. ПДВ³. За п'ять місяців 2000 р. платникам податків було відшкодовано 3 127 млн. грн. ПДВ, хоча до бюджету вони реально перерахували лише 2 337 млн. грн. За 8 місяців того ж року надходження від даного податку до бюджету склали близько 4 млрд. грн., а відшкодовано – 5,8 млрд. грн.; за аналогічний період 2001 р. – 4,3 млрд. грн. і 8,6 млрд. грн. відповідно⁴. Наведені дані наочно демонструють, що сума відшкодованого ПДВ значно перевищує суму бюджетних надходжень із зазначеного податку, внаслідок чого державний бюджет України розкрадається на цілком законних підставах.

Створення (придбання) фіктивного підприємства нерідко здійснюються з метою використання механізму розрахункових операцій для протиправного заволодіння безготівковими коштами. Останні фіктивним підприємством незаконно перетворюються в готівку, в тому числі конвертовану в іноземну валюту, із вилученням її з легального обігу і розміщенням на незаконно відкритих рахунках в іноземних банках із наступним, уже легальним, інвестуванням в економіку України. Для цього широко використовуються моделі розрахунків, контроль за проведенням яких з боку Національного банку України (далі – НБУ) істотно обмежений. Найчастіше з метою приховування прибутків від оподатковування та конвертації коштів використовується існуюча система розрахунків через прями взаємні кореспондентські рахунки типу “ЛОРО” банків-нерезидентів України. Легально діюче підприємство, працюючи за схемою “діюча фірма” – “фіктивна фірма” – “ЛОРО” – рахунок”, через несплату ПДВ втрачає не 20 %, а тільки 4-5 % вартості товару, з яких 0,25-0,5 % спрямовуються на оплату тінювих послуг банків, а решта – на оплату послуг конвертаційного центру та офіційну оплату банківських переказів⁵. За даними ДПА, в 1999 р. тільки від легальних платників податків через фіктивні структури на “ЛОРО”-рахунки банків-нерезидентів з метою конвертації було перераховано 25 млрд. грн.⁶

Спрямуванню грошових потоків за межі України та ухиленню від сплати податків сприяють деякі комерційні банки. До тих, що звинувачені в перерахуванні коштів фіктивних підприємств на “ЛОРО”-рахунки банків-нерезидентів, належать: “Донбїржбанк”, “Донкредитінвест” (м. Донецьк), “Синтез”, “Укргазбанк”, “Інтерконтинентбанк” (м. Київ). Для незаконного перерахування коштів за кордон найчастіше використовувалися банки країн Балтії, такі як “Німецько-Латвійський банк”, “Парекс-банк”, “Саулїс-банк”. За даними НБУ на “ЛОРО”-рахунки тільки латвійських банків у 2000 р. було перераховано 1600 млн. доларів США. Використовувалися також кореспондентські рахунки російських банків⁷.

На думку Д.М. Притики, практика дає підстави стверджувати, що окремі комерційні банки зацікавлені в існуванні підприємств – “одноденок”. Наочним прикладом є діяльність колишнього комерційного банку “Банкірський дїм”, в якому з 1000 розрахункових рахунків правоохоронними органами було зупинено операції на 294 рахунках, відкритих такими підприємствами⁸. Зацікавленість банку у відкритті рахунків фіктивним фірмам обумовлена тим, що за проведення операцій зі зняття грошей із рахунків клієнтів цілком легально можна отримати значну винагороду. Розмір винагороду за розрахунково-касове обслуговування клієнта прямо пропорційно залежить від обсягу операцій на його рахунках, а фіктивне підприємство за нетривалий період свого існування (від кількох днів до кількох тижнів) здатне переказати через свої банківські рахунки в середньому від 3 до 5 млн. грн.⁹. Відкриття фіктивним підприємством рахунків у банку створює для останнього постійне джерело надходження безготівкових платежів, на здійснення яких (на зарахування грошей на рахунок клієнта) банк може відвести 2-4 дні, за які існує об’єктивна можливість отримати додатковий прибуток, “прокручуючи” ці кошти. У тих випадках, коли під час проведення оперативних заходів правоохоронними органами видаткові операції за розрахунковим рахунком клієнта блокуються, в банку з’являється можливість безоплатно користуватися коштами клієнта, щодо якого здійснюються перевірочні заходи, і одержати, таким чином, своєрідне безвідсоткове кредитування¹⁰. Украв невідгидним для банка – ініціатора створення фіктивного підприємства є призупинення видаткової частини операцій за розрахунковим рахунком такого підприємства. У цих випадках спостерігається активізація діяльності банківських працівників

у пошуках способів порятунку хоча б частини коштів. Під будь-яким приводом банк припиняє приймати платежі, повертає або переадресовує на інші рахунки кошти, надіслані на рахунок фіктивного підприємства. Поряд із цим затримується видача правоохоронним органам юридичної справи клієнта, іноді вона взагалі зникає. Зазначені факти свідчать про те, що банк є якщо не організатором, то обов'язково центральною ланкою злочинної схеми, побудованої на використанні фіктивного підприємства. У перебігу розслідування фіктивного підприємництва цьому варто приділити особливу увагу.

Під час здійснення своєї основної функції – кредитування банки акумулюють значні суми готівкових і безготівкових коштів. Великий обсяг грошових операцій утворює своєрідний щит, що полегшує приховування протиправних дій від контролюючих і правоохоронних органів. Типовим для злочинів у сфері банківського кредитування є існування складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем злочинної діяльності. Характерним у цьому випадку є об'єднання фіктивного підприємництва як першого етапу здійснення загального злочинного наміру, заволодіння кредитними ресурсами банку шляхом розкрадання або шляхом шахрайства з фінансовими ресурсами та фіктивного банкрутства як засобу приховання (маскування) вчиненого злочину. Кожний етап злочинної діяльності може супроводжуватися вчиненням злочинів, пов'язаних із протиправною діяльністю службових осіб, що сприяє досягненню основного злочинного результату¹¹. У більшості вчинюваних у фінансово-кредитній сфері злочинів використовується схема, згідно з якою кошти неодноразово перераховуються з рахунку на рахунок від однієї фіктивної фірми до іншої та на одному з етапів вилучаються злочинцями, після чого деякі фірми припиняють своє існування або оголошують себе банкрутами.

Для маскування протиправної діяльності використовуються фіктивні підприємницькі структури, зареєстровані не тільки в Україні, але й за її межами (найчастіше в офшорних зонах). Відома тенденція створення спільних підприємств з метою одержання різноманітних кредитів і приховування валютних коштів за кордоном, поширеними є випадки створення спільних підприємств для здійснення окремих зовнішньоекономічних операцій на користь іноземного партнера, після вчинення яких вони самоліквідуються¹².

Фіктивні фірми також широко використовуються для легалізації товарів контрабандного походження. У таких випадках застосовується наступна схема: реально діюче підприємство, отримавши контрабандним шляхом від іноземного партнера певні товари та ухилившись у такий спосіб від сплати податків і митних платежів, укладає з фіктивним підприємством відповідний “безтоварний” договір купівлі-продажу (постачання), на підставі якого здійснює розрахунки та оприбутковує в себе контрабандні товари. Надалі ці товари залучаються до легального товарообігу шляхом реалізації законно діючим суб'єктом підприємництва або кінцевим споживачем. Аналогічним чином здійснюється легалізація неврахованої продукції власного виробництва або викраденого майна.

Наведене свідчить, що фіктивне підприємництво широко використовується в злочинній діяльності в сукупності з іншими суспільно небезпечними діями, зокрема у сфері економіки. Практика відчуває гостру потребу в ефективній методиці розслідування фіктивного підприємництва, в якій мають бути відображеними найбільш дієві криміналістичні рекомендації з розслідування різних видів економічних злочинів.

¹ Див. відповідно: Азаров Н. “Нам необходимо создать атмосферу доверия и взаимного уважения” // Вестник налоговой службы Украины. – 2000.

- № 28. – С. 4; Петренко М. “Зарегульована” фірма йде у “тінь” // Галицькі контракти. – 1999. – № 18. – С. 17; Жвалюк В. Борьба с отмыванием денег: Украина в контексте международных усилий // Вестник налоговой службы Украины. – 2001. – № 38. – С. 3.
- ² Про податок на додану вартість: Закон України від 3 квітня 1997 р. із змінами від 4 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 21. – Ст. 156; 1998. – № 33. – Ст. 224.
- ³ Див. відповідно: Азаров М. Податкова політика в Україні: принципи і реалії // Вісник податкової служби України. – 1998. – № 15. – С. 8; Шитря А. Проблемы государственной регистрации предпринимательской деятельности // Вестник налоговой службы Украины. – 2000. – № 33. – С. 18.
- ⁴ Возмещение НДС в 2000 году // Вестник налоговой службы Украины. – 2000. – № 25. – С. 13; Крокодиловы слезы // Бухгалтер. – 2001. – № 27. – С. 64.
- ⁵ Там, де обертаються кошти, їх крадуть найбільше // Закон і бізнес. – 2001. – 24 лютого – 3 березня. – С. 29.
- ⁶ Азаров Н. “Нам необходимо создать атмосферу доверия и взаимного уважения”. – С. 4.
- ⁷ Див. відповідно: ГНА України підтримує зміни і доповнення до нового Закону України “О банках и банковской деятельности” // Вестник налоговой службы Украины. – 2000. – № 25. – С. 14; Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва. – Х., 2000. – С. 87; Там, де обертаються кошти, їх крадуть найбільше. – С. 29.
- ⁸ Притика Д.М. Деякі проблеми застосування арбітражними судами кредитного законодавства. Злочини у фінансово-кредитній сфері // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 3. – С. 213.
- ⁹ Зеленецький В.С., Файєр Д.А. Економіко-правова характеристика процесів тінізації і криміналізації кредитно-фінансової і банківської системи України // Весы Фемиды. – 2000. – № 3. – С. 12 – 14.
- ¹⁰ Сатуєв Р.С., Шраєв Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. – М., 2000. – С. 84.
- ¹¹ Джу́жа О., Голосніченко Д., Чернявський С. Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: кримінологічний аналіз // Право України. – 2000. – № 11. – С. 44.
- ¹² Матусовський Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Х., 1999. – С. 273.

Надійшла до редколегії 22.11.2001

Рекомендована до друку кафедрою криміналістики Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого.